

Gunilla Silfverberg

*Hästens och hundens roll i rehabilitering
och förebyggande hälsoarbete*

Sammanfattning

Sällskapsdjur har i allt större utsträckning kommit att användas inom vård, socialt behandlingsarbete och rehabilitering. Syftet med denna rapport är att ge en översikt av det forskningsbaserade kunskapsläget – nationellt och internationellt – vad gäller hästens och hundens betydelse och funktion för människors hälsa och välbefinnande. Redovisningen bygger på slutsatser från olika forskningstraditioner, naturvetenskapliga och humanistisk-samhällsvetenskapliga. Rapporten syftar också till att indikera viktiga frågeställningar och problem för framtida forskning och till att klargöra vilken relevans utvidgade kunskaper kan ha för olika aktörer på rehabiliteringsområdet och i förebyggande hälsoarbete.

De vetenskapliga landvinningarna är mycket få. Det finns ett fåtal studier om ridterapiens effekter för personer med neurologiska sjukdomar eller skador, varav de flesta rör barn med cerebral pares. För denna grupp finns det tillräckligt mycket evidens för att behandlingsformen ridterapi kan rekommenderas ur medicinsk synpunkt. Ridterapi har också i ett par studier visat sig ha gynnsamma effekter i fysiskt avseende och för den hälsorelaterade livskvaliteten för personer med multipel skleros. Enstaka studier av ridterapi för personer med stroke, ryggsmärtor, schizofreni och ätstörningar vittnar om att individuella behandlingsmål, relaterade till resp. funktionsnedsättning, har uppnåtts och därutöver bidragit till upplevelser av välbefinnande, livskvalitet och värdighet, fostrat mod och självförtroende samt underlättat kroppskännet och självförståelse. Det sistnämnda gäller även en studie om unga flickor med svår social problematik. Det finns inget vetenskapligt arbete om häst eller ridterapi i preventivt syfte.

Hundens roll är svårare att identifiera, då den oftast nämns i samband med andra sällskapsdjur. Vissa resultat tyder på att hundens närvaro på ålderdomshem minskar upplevelser av ensamhet och lindrar depression. Övriga studier av hundens roll i rehabilitering grundar sig på hundägarskapets betydelse för personer med kardiovaskulära sjukdomar och svåra cancerdiagnoser. Ett par mindre studier visar på hundens förmåga att förutsäga och varna för epileptiska anfall och att känna igen hypoglykemi.

I framtida forskning är det angeläget att uppmärksamma hästen och hunden som medarbetare i rehabilitering och i preventiva åtgärder för de stora folksjukdomarna, bland annat stroke, hjärt- och kärlsjukdomar och diabetes. Det är även av stor vikt att klarlägga om dessa djur kan främja gynnsamma villkor för barns och ungdomars hälsoutveckling.

I rapporten urskiljs och diskuteras fyra olika områden för önskvärd kunskapsutveckling:

- 1) Kartläggning av möjligheter och hinder för att ordinera otraditionella behandlingsformer med häst och hund som medarbetare samt ur ett folkhälso- och förebyggande perspektiv kartlägga hur hundägarskap och hobbyridning påverkar människors hälsa
- 2) Mångsidiga och flerperspektiviska utvärderingar av hundens och hästens betydelse och funktion i rehabiliteringsverksamheter inriktade på någon eller några av de stora folksjukdomarna samt prospektiva undersökningar om hästens möjliga roll i unga flickors identitetsskapande.
- 3) Initiering av kvalificerade diskussioner om användbara begrepp, då djur medverkar i behandlingsverksamhet

- 4) Fördjupning av förståelsen för hästen och hunden som den radikalt Andre och resonemang om vad denna annanhet innebär för människans förståelse av sig själv, hennes ansvar och personliga resurser.

Dessa förslag förutsätter en växelverkan mellan empiriska studier och begreppslig och teoretisk bearbetning, metodologisk pluralism samt samverkan mellan olika forskningstraditioner: medicinska, filosofiska, teologiska och etologiska.

Innehåll

Rapportens uppläggning

Varför häst och hund? Bakgrund och motivering

- Syften och frågeställningar

- Nytta och relevans

Centrala begrepp

- Rehabilitering

- Prevention

- Hälsa

- Effekter

- Djurassisterad terapi eller behandling

- Djurassisterade aktiviteter

- Ridterapi

- Handikappridning

- Hippoterapi

Metod och material

- Olika kunskapstraditioner

- Inklusionkriterier

Resultat

Ridterapi och hästens roll i rehabilitering

- Neurologisk rehabilitering

  - Cerebral pares

  - Multipel skleros

  - Ryggmärgsskada

  - Stroke

- Ryggsmärter

- Psykiska funktionsnedsättningar

  - Schizofreni

  - Ätstörningar

- Hästens roll i förebyggande arbete

- Sammanfattning av ridterapi och hästens roll

Hundens roll i rehabilitering

- Psykosociala effekter av hundens närvaro i äldrevård

- Kardiovaskulära sjukdomar

- Hundens roll vid svåra cancersjukdomar

- Hundens roll i förebyggande arbete

- Sammanfattning av hundens roll

Resultatdiskussion

Slutsatser

Önskvärd kunskapstillväxt – förslag till fortsatt forskning

- Kartlägningsstudier

- Utvärderingsinsatser

- Begreppsutveckling

- Relationen människa – djur

Sammanfattning av förslagen till fortsatt forskning
Referenser
Bilaga: Databaser och sökord

Rapportens uppläggning

Denna rapport utgörs av en översikt av det forskningsbaserade kunskapsläget i fråga om hästens och hundens funktion och betydelse för rehabilitering och prevention. Den inleds med en bakgrund till problemområdet. I detta avsnitt anges också rapportens syften och frågeställningar samt nyttan och relevansen av densamma för olika aktörer. Därefter klargör jag några för området djur och människors hälsa centrala begrepp. Så följer ett avsnitt om vilket material och vilka kriterier som legat till grund för inkludering av vetenskapliga arbeten i denna rapport. I resultatdelen behandlar jag först hästens och därefter hundens roll i rehabilitering av personer med olika funktionsnedsättningar och i förebyggande hälsoarbete. Därefter följer en diskussion av resultaten, slutsatser, förslag till fortsatt forskning samt en sammanfattning av dessa förslag.

Varför häst och hund? Bakgrund och motivering

Historiskt sett har det funnits mycket starka band mellan människa och häst respektive hund, så starka att det mänskliga samhället inte kan tänkas utan dessa djur. Hästen har spelat en avgörande roll som samarbetspartner i jakt, krig och jordbruk. I vissa kulturer har den varit nödvändig för överlevnaden. Den används numera huvudsakligen som rid- och sporthäst. Hunden inlemmades i den mänskliga gemenskapen både som nyttig resurs och som sällskap för många tusen år sedan. Båda djuren används idag såväl för vårt höga nöjes och vårt välbefinnandes skull som i samhällets tjänst. I den senare egenskapen bidrar de till att uppfylla mål inom flera politikområden, bland annat folkrörelsepolitiken, ungdomspolitik, handikappolitiken, folkhälsopolitiken och näringspolitiken.¹

Att umgås med och ha kontakt med djur förmodas tillfredsställa ett grundläggande mänskligt behov.² Det har också gjorts gällande att djur, framför allt vissa sällskapsdjur, kan ha läkande och hälsofrämjande effekter. De har därför i allt större utsträckning kommit att användas inom vård, socialt behandlingsarbete och rehabilitering. Djur ses som naturliga terapeuter och anses på olika sätt kunna bidra till människors psykiska, fysiska och sociala välbefinnande.³

Av de sällskapsdjur som används i vården intar hästen en särställning, eftersom den kan vara både umgängesdjur och riddjur. Huvudsakligen har den tjänat som terapeutiskt verktyg i olika former av ridterapi. Sedan 1950-talet har ridterapi använts i Europa som behandlingsform för olika sjukdomstillstånd och funktionsnedsättningar. Sjukgymnaster har i Sverige sedan början av 1990-talet använt ridterapi som behandlingsform för personer med neurologiska skador och

---

¹ För hästens bidrag på dessa områden se *Hästen i politiken betyder mer än du tror*, Nationella Stiftelsen för hästhållningens främjande (2006).

² Bland flera översiktsverk se t.ex. Ingemar Norling, *Djur i vården* (u.å.); Margareta Håkanson, *Djur och människors hälsa* (2007).

³ Norling (u.å.); Håkanson (2007); Beck-Friis et al., *Hundens betydelse i vården. Erfarenheter och praktiska råd* (2007).

sjukdomar. Ridterapi har även tillämpats för barn och vuxna med utvecklingsstörning, psykisk och psykosocial ohälsa samt ryggproblem.⁴

I fråga om hunden tycks den nu få en viss roll som terapeutisk resurs i institutionsvård inom framför allt äldreomsorg. Det finns även enstaka exempel inom missbruksområdet och ungdomsvård.⁵

Generellt sett är de vetenskapliga landvinningarna i fråga om olika rehabiliteringsformers effekter få. Det gäller i ännu högre grad de former där djur medverkar i behandlingsprocessen. Det finns dock vissa internationella forskningsresultat inom företrädesvis geriatrik som visar på olika positiva effekter av att införliva sällskapsdjur i vården, bland annat hundar. Dessa anses också kunna ha en profylaktisk effekt för vissa medicinska åkommor. I fråga om häst finns viss forskning om ridterapi, huvudsakligen inom medicin och paramedicin, vilken har lyft fram hästungäntets och ridningens gynnsamma inverkan i fysiskt, kognitivt, emotionellt och psykosocialt avseende.

På svenskt område har djurassisterade terapier bearbetats vetenskapligt i mycket blygsam utsträckning. Detta gäller såväl häst som hund. Gemensamt för både svensk och internationell mark är att det som gjorts framför allt gäller rehabilitering. I fråga om dessa djurs betydelse för att förebygga fysisk, mental och social ohälsa är forskningen så gott som obefintlig.

Syften och frågeställningar

Denna rapport syftar *för det första* till att ge en översikt av kunskapsläget i fråga om hästens och hundens betydelse och funktion dels för olika former av rehabilitering dels för förebyggande hälsoarbete. För detta syfte görs en sammanställning och analys av forskningsinsatser på både svensk och internationell mark. *För det andra* syftar rapporten till att uppmärksamma hittills understuderade aspekter inom området hästens och hundens betydelse för människors hälsa.

I rapporten bearbetas följande frågor:

- Vilka forskningsinsatser har gjorts i fråga om hästens och hundens funktion och betydelse för människors hälsa med avseende på a) dels att återställa densamma b) dels att förebygga och förhindra ohälsa?
- Vilka nya frågor genereras ur dessa resultat?
- Vad finns det för skäl till kunskapsutvidgning och fördjupning av området?
- På vilket sätt kan olika aktörer dra nytta av forskning på området?

Nytta och relevans

Rehabiliterings- och förebyggande hälsofrågor har fått ökad aktualitet genom den politiskt uttalade ambitionen att minska långtidssjukskrivningar och ge människor stöd för att återgå till deras sociala sammanhang, varvid arbete för många är en viktig del. Till detta kan läggas det ökade intresset bland läkare inom öppenvård och företagshälsovård att som komplement eller alternativ till medicinsk

---

⁴ En översikt av användningen av ridterapi och hur denna behandlingsform kan anpassas för olika diagnosers karaktäristika och specifika krav finns i Ellen Trätteberg, *Ridning som rehabilitering* (2006).

⁵ Enligt Beck-Friis et al. (2007) har ett 20-tal svenska kommuner infört hund inom äldreomsorg. I publikationen ges också exempel på var hunden som terapeutisk resurs finns inom missbruksområdet.

behandling skriva ut fysisk aktivitet på recept (FaR).⁶ Fördjupade kunskaper om nyare, okonventionella rehabiliteringsformer och insatser för att förebygga ohälsa torde ha relevans för en rad aktörer: samhällets rehabiliteringsansvariga, arbetsgivare, Försäkringskassan, försäkringsbolag, lokala politiker och beslutsfattare inom vårdverksamheter, professionella inom rehabiliteringsverksamheter, lärare och studenter inom vårdutbildningar, samt enskilda personer i behov av rehabiliterande- och preventiva åtgärder.

Centrala begrepp

Rehabilitering

Socialstyrelsen har tillsammans med Sveriges kommuner och landsting beslutat att rekommendera en bestämd användning av vissa termer och begrepp inom vård och omsorg. Dessa återfinns i Socialstyrelsens termbank. I denna rapport ansluter jag mig till den innehållsliga bestämningen av termen rehabilitering. Därmed avses

insatser som ska bidra till att en person med förvärvad funktionsnedsättning, utifrån dennes behov och förutsättningar, återvinner eller bibehåller bästa möjliga funktionsförmåga samt skapar goda villkor för ett självständigt liv och ett aktivt deltagande i samhällslivet.⁷

Vilka insatser det gäller preciseras på följande sätt:

Rehabilitering står för tidiga, samordnade och allsidiga insatser från olika kompetensområden och verksamheter. Insatserna kan vara av arbetslivsinriktad, medicinsk, pedagogisk, psykologisk, social och teknisk art och kombineras utifrån den enskildes behov, förutsättningar och intressen. Det är fråga om målinriktade insatser som förutsätter att den enskildes möjligheter till inflytande vid planering, genomförande och uppföljning beaktas och säkras. Insatserna fortsätter så länge individens behov kvarstår.⁸

I citaten ovan finns tre förutsättningar inbyggda:

1. en människas funktionsförmåga skall beaktas ur alla möjliga aspekter, inte enbart medicinska
2. rehabiliteringsinsatser skall ses ur individens perspektiv
3. rehabilitering är en målinriktad process som bygger på den enskildes medverkan.

Prevention

När det gäller förebyggande hälso- och sjukvård finns följande av Socialstyrelsen rekommenderade användningsområde:

---

⁶ För en utvärdering av detta tillvägagångssätt se Lena Kallings, *Physical Activity on Prescription* (2008).

⁷ Socialstyrelsens termbank, <http://app.socialstyrelsen.se/termbank>.

⁸ Socialstyrelsens termbank, <http://app.socialstyrelsen.se/termbank>.

åtgärder som syftar till att bevara god hälsa, förhindra uppkomst av sjukdom, skada eller försämrat hälsotillstånd.⁹

Den förebyggande hälso- och sjukvården kan vara inriktad mot enskilda individer, grupper eller hela befolkningen.

Hälsa

I denna rapport använder jag mig av ett handlingsinriktat hälsobegrepp, vilket betonar funktionsförmåga och aktivitet. Det harmonierar på så sätt med rehabiliteringsbegreppet i tolkningen ovan. Det är hämtat från filosofen Lennart Nordenfelts förslag till definition:

En person har full hälsa om och endast om hon eller han har förmåga att, givet standardomständigheter, förverkliga alla sina vitala mål.¹⁰

”Vitala mål” hänför sig till sådana tillstånd som är viktiga för att en person skall kunna leva harmoniskt. Med ”standardomständigheter” avses att en person kan göra något, till exempel gå upp för en trappa, givet att trappan följer en viss standard.¹¹

Effekter

När det i denna rapport talas om hälsoeffekter, skall effekter, för att korrespondera mot rehabiliteringsbegreppet, förstås i vid mening. Därför uppmärksammas effekter av såväl medicinskt som mentalt, kognitivt, psykosocialt och pedagogiskt slag.

Djurassisterad terapi eller behandling

För vård-, behandlings- och rehabiliteringsprogram där djur på olika sätt utgör en större eller mindre del av terapin, används internationellt begreppet *Animal Assisted Therapy* (AAT). Djurassisterad terapi eller behandling anpassas efter varje individs behov. Syftet är att förbättra psykiska, fysiska och sociala funktioner.¹²

Djurassisterade aktiviteter

En allmän aktivering av patienter eller klienter genom de positiva värden som djurens blotta närvaro antas skapa benämns på engelska *Animal Assisted Activities* (AAA). Djurassisterade aktiviteter har lägre ambitionsgrad än AAT. I fråga om AAA brukar det inte finnas på förhand uppsatta mål. Det handlar om frivilliga insatser och stöd för egenvård.¹³

I denna rapport förekommer både AAT och AAA med hund. Någon speciell benämning motsvarande den som finns för hästens roll (se nedan) för behandlingar eller aktiviteter med terapeutiskt syfte där enbart hund används finns inte.

⁹ Socialstyrelsens termbank, <http://app.socialstyrelsen.se/termbank>.

¹⁰ Lennart Nordenfelt, *Health, Science and Ordinary language* (2001).

¹¹ *ibid.*

¹² www.deltasociety.org/AnimalsAAAAabout.htm

¹³ Se föregående fotnot.

Ridterapi

Med ridterapi avses en behandlingsform där ridning och andra aktiviteter som är knutna till hästen används i terapeutiskt syfte och initieras/leds av en person med terapeutisk profession. Innehållet i behandlingen anpassas till patientens individuella förutsättningar och rehabiliteringsmål.¹⁴ Internationellt används *Equine Assisted Therapy* (EAT). Förutom ridmoment inkluderar EAT, precis som den svenska benämningen ridterapi, även andra hästanknutna aktiviteter.¹⁵

Handikappridning

Med *handikappridning* avses ridning som sport och rekreation för personer med funktionsnedsättningar

Hippoterapi

Denna term används nästan inte alls i Sverige, medan däremot benämningen *hippotherapy* förekommer internationellt. Därmed avses en metod i ridterapi, som i princip är förbehållen sjukgymnaster.¹⁶

Även *horseback riding therapy*, *therapeutic riding* med flera benämningar återfinns i den internationella litteraturen.

I denna rapport används termen ridterapi för att beteckna all behandlingsverksamhet med specifika mål och syften som sker med hjälp av hästen som resurs, alltså både uppsuttna och avsuttna aktiviteter.

Metod och material

Olika kunskapstraditioner

Frågor om hur människors hälsa kan främjas, bibehållas och återställas med assistans av hästen och hunden hör inte självklart till en bestämd akademisk disciplin. Kunskapsbildningen om denna relation utvecklas inom olika vetenskaper. Då det inte finns något etablerat vetenskapligt område med tydliga metodkrav eller publiceringsregler, innebär det att en rapport av föreliggande slag, för att ge en så fullständig bild som möjligt, behöver bygga på slutsatser från olika forskningstraditioner med skilda sätt att närma sig området och att tolka resultat: naturvetenskapliga, samhälls- och beteendevetenskapliga samt humanistiska.

Hårdraget kan man beskriva skillnaden mellan ett naturvetenskapligt angreppssätt på en forskningsfråga respektive ett humanvetenskapligt på följande sätt. Naturvetaren intresserar sig för att utveckla instrument, alternativt förlitar sig på redan framtagna instrument, som mäter det aktuella fenomenet för att kunna fastställa objektiva fakta kring detsamma. Kunskapens uttrycksformer är kurvor eller formler, figurer eller tabeller som uttrycker något universellt giltigt, det vill

¹⁴ Det finns inte någon internationellt etablerad terminologi att hänvisa till för hästanknutna aktiviteter i terapeutiskt syfte. Den ovan angivna beskrivningen av ridterapi har använts av Gunilla Silfverberg och Pia Tillberg i projektet "Hästen som terapeutiskt verktyg", *Rehabilitering - en etisk utmaning för vården* (red. G. Silfverberg 2008) samt i ett projekt i vardande, "Ridterapi – fakta och framtid" (opubl).

¹⁵ www.pegasuseurope.be/frames/wateat.

¹⁶ Jfr Anita C. All et al. "Animals, Horseback Riding, and Implications for Rehabilitation Therapy" i *Journal of Rehabilitation*, July/August/September 1999; Trætteberg (2006).

säga att resultaten är applicerbara på alla människor med samma diagnoser som befinner sig i situationer jämförbara med de undersökta grupperna. Resultat publiceras i regel i referee-bedömda artiklar i speciella tidskrifter. Humanvetaren däremot inriktar sig på att med hjälp av hermeneutiska metoder försöka förstå vad fenomenet i fråga betyder för enskilda människor i särskilda situationer. Kunskapens uttrycksformer är beskrivning, begreppsclarläggning och argumentation. Texterna publiceras vanligen i monografier, antologier eller tidskriftsartiklar efter granskning i ett vetenskapligt seminarium med experter som inte är involverade i forskarens arbete.

Jag har sökt efter litteratur i form av artiklar, avhandlingar, antologibidrag, monografier och vetenskapliga rapporter inom medicin inklusive paramedicin, vård, psykosocialt arbete och filosofi. Litteratursökning har skett dels via databaser dels med hjälp av referenslistor i artiklar, avhandlingar, antologikapitel, monografiska verk och rapporter.

Inklusionkriterier

Det huvudsakliga kriteriet för att inkludera vetenskapliga arbeten i denna rapport har varit att de skall behandla just hästens respektive hundens roll i rehabilitering och förebyggande hälsoarbete, inte betydelsen av andra djurslag eller av sällskapsdjur i allmänhet för människors hälsa. Jag har inte inkluderat studier avseende handikappridning. Inte heller har arbeten om service- och brukshundar för till exempel personer med olika typer av funktionsnedsättningar medtagits.

För att svara på de frågor som formulerats under rubriken *Syften och frågeställningar* ovan skulle de arbeten jag sökt efter

- specifikt behandla hästens eller hundens funktion och betydelse för hälsoarbete, inte andra djurslag
- ha en klar beskrivning av problemområdet och av deltagarna i studien
- ha tydligt uttalade syften och frågeställningar, det vill säga: Vad ville man påverka, förbättra eller bibehålla?
- ha en tydligt beskriven metod / procedur och
- utmytna i slutsatser som anknyter till forskningsfrågorna.

Resultat

Ridterapi och hästens roll i rehabilitering

Det mesta som publicerats på det område som gäller hästens funktion och betydelse i rehabiliteringsverksamhet består *dels* av beskrivningar av behandlingsprogram för ridterapi och mer eller mindre systematisk dokumentation av praktiska erfarenheter, *dels* av sammanfattningar och analyser av den potential som ridterapi och hästtumlägnings anses innebära för patienter med olika specifika problem (till exempel Trættemberg 2006).

Forskning som värderar insatserna är inte omfattande. Ingen doktorsavhandling har hittats, däremot två licentiatavhandlingar (Forsberg 2007; Håkanson 2008), 12 artiklar, ett antologikapitel (Silfverberg och Tillberg 2008) och en forskningsrapport (Forsling 2001).

Merparten av denna forskning har rört utvärdering av ridterapi för personer med neurologiska sjukdomstillstånd eller skador. Den är huvudsakligen fokuserad på barn med neurologiska funktionsstörningar, i första hand olika former av

cerebral pares, och vuxna med multipel skleros eller stroke. Det finns ett fåtal publicerade studier för andra diagnosgrupper.

Cerebral pares

I en studie av Benda et al. (2003) jämfördes effekterna av sittande på häst i gångarten skritt med sittande på rulle (ett sjukgymnastiskt redskap) hos 15 barn med diagnosen spastisk cerebral pares. Resultaten visade en signifikant förbättring av muskulär symmetri hos gruppen som deltagit i ridterapi och ingen alls hos gruppen som stretchat på en rulle.

I en annan studie, Cheng et al. (2004), undersöktes effekten av 16 veckors ridterapi hos 14 barn med cerebral pares. Barnen delades in i två grupper. I den första fasen fick den ena gruppen ridterapi som komplement till den reguljära behandlingen och den andra enbart ordinarie behandling. I den andra fasen var förhållandena omvända. Efter ridterapi iaktogs en signifikant förbättring i barnens förmåga att gå, springa och hoppa, som höll i sig i åtminstone 16 veckor.

Sjukgymnasters perspektiv på användandet av ridterapi för barn med cerebral pares belyses i en studie av Debusse et al. (2005), där man undersökte vilka effekter sjukgymnaster iaktar vid ridterapi. Studien omfattar sjukgymnaster från Tyskland och Storbritannien. Det framkom att sjukgymnasterna, oavsett nationalitet, framför allt ansåg att ridterapi förbättrade regleringen av muskeltonus, ökade den posturala kontrollen och hade en positiv påverkan i psykologiskt avseende.

Sterba et al. (2002) som studerat ridterapi med avseende på rörelsefunktioner hos barn med cerebral pares kom fram till att ridterapi förbättrade gångförmågan. Några år senare gjorde Sterba (2007) en metaanalys av publicerade kvantitativa studier om objektiva, mätbara effekter av ridterapi för barn med cerebral pares och svåra rörelsehinder. Sterba framhåller att det finns tillräckligt mycket evidens för att metoden fungerar bra och kan rekommenderas ur medicinsk synpunkt. Samtidigt påpekas att ingen av de genomgångna studierna undersöker hur barnen själva upplever denna terapi.

Multipel skleros

I en studie av Hammer et al. (2005) beskrivs gynnsamma effekter av ridterapi på balans och rörlighet för personer med multipel skleros (MS). I studien ingick 11 patienter med olika grader av MS-symtom. Gemensamt för samtliga var att de hade problem med balansförmågan. Denna förbättrades påtagligt hos 8 av de 11 patienterna. 7 av patienterna hade vidare fått smärtlindring och mindre spänning i musklerna. Dessutom ökade förmågan att utföra ADL-aktiviteter och den hälsorelaterade livskvaliteten. I Hammers studie refereras till kanadensisk forskning om MS och ridterapi men med en annan sammansättning av patienter (MacKay-Lyons et al. 1988). Den kanadensiska studiens resultat baseras på gruppens medelvärde, medan Hammers studie redovisar resultaten per individ. De bägge studiernas resultat bekräftar och förstärker varandra.

Ryggmärgsskada

En studie av Lechner et al. (2003) har visat att ridterapi haft en lindrande effekt på spasticitet i nedre extremiteterna hos personer med ryggmärgsskada, åtminstone på kort sikt. Studien omfattade 32 personer med varierande skadenivåer, C4-

Th12. Slutsatsen är att ridterapi för dessa personer utgjorde ett värdefullt komplement till konventionell sjukgymnastik.

Stroke

I studien "Hästen som terapeutiskt verktyg – om välbefinnande, ridterapi och livskvalitet" (Silfverberg och Tillberg 2008) har fyra personer med varierande grad av funktionsnedsättningar efter en stroke fått rida vid 20 tillfällen under ett halvårs tid. Syftet var att undersöka de eventuella effekterna av ridterapi med avseende på upplevelser av välbefinnande, livskvalitet, värdighet samt lust att lära och hur ridningens och hästumgängets specifika bidrag kunde beskrivas i dessa avseenden. Deltagarna har under perioden intervjuats både enskilt och i grupp. Resultaten, som bygger på deltagarnas egna utsagor, visar att ridterapin och hästumgänget (vistelsen i stallmiljö och skötsel av hästen före och efter ridpassen) har kommit att utgöra väsentliga inslag i dessa personers välbefinnande och livskvalitet genom bland annat följande: Ridningen har upplevts som en i sig meningsfull handling, vars syften är uppfyllda i och med själva ridningen. Utförandet av denna handling har dessutom positiva verkningar efter det att patienten/ryttaren suttit av hästen och återvänt till sin vanliga miljö. Den har stimulerat den för strokedrabbade patienter väsentliga förmågan att lära nytt och att dessutom utveckla nya kunskaper och färdigheter. Den har fostrat dygder och egenskaper som mod och självförtroende, vilket haft betydelse för ryttarens/patientens möjlighet att konstruktivt möta nya situationer och att klara av företeelser och problem i vardagen som före ridningen tycktes omöjliga att ens försöka ge sig på. Den har haft betydelse för patientens/ryttarens självbild och självförståelse genom att den konfronterat henne eller honom med både starka och svaga sidor i den egna personlighetsutrustningen. Vidare har ridningens fysiska utmaningar förbättrat funktioner som gångförmåga, rörlighet och balans, vilket i sin tur stärkt patientens/ryttarens självrespekt och upplevelse av att kunna leva ett värdigt liv.

Ryggsmärtor

Håkanson et al. (2007) har studerat ridterapi för patienter med ryggsmärtor. I studien ingick 24 patienter med så svåra nack- och ryggsmärtor att de inverkade menligt på aktiviteter i det dagliga livet. Dessa hade för smärtorna tidigare fått sjukgymnastik. Patienterna erbjöds ridning 1-2 gånger i veckan under loppet av genomsnittligt 3.5 månader. Individuella behandlingsmål relaterade till funktionsnedsättning och till ridkunskap formulerades mellan patienten, sjukgymnasten och ridinstruktören. Resultaten visar att ridtillfällena aktiverade patienterna både fysiskt och psykiskt. Koncentrationen skärptes och den mentala närvaron ökade. En känsla av avslappning och tillfredsställelse över att kunna röra sig utan smärtor hade positiva effekter på välbefinnandet i det dagliga livet.

Psykiska funktionsnedsättningar

Enstaka forskningsresultat inom det psykiatriska fältet har publicerats.

Schizofreni

I en studie av Bizub et al. (2003) fick 5 patienter med en schizofrenidiagnos, 3 män och två kvinnor, delta i ett 10-veckors program där ridträning, grundläggande horsemanship och möjligheter att knyta an till en häst ingick. Var och en av

patienterna intervjuades och de individuella upplevelserna knöts samman till en generell struktur, ur vilken resultaten formulerades. Dessa visar att ridningen förändrade deltagarnas uppfattning av att vara kapabla, att klara utmaningar. En avgörande upplevelse var bemästrandet av rädsla, vilket deltagarna förmodades kunna bära med sig till framtida aktiviteter. Att överkomma rädsla hade i sin tur betydelse för att hopp skulle ingjutas i deltagarna, något som de själva menade hade betydelse för tillfrisknandet. Uppföljning 6 månader efter programmet visade på att det åstadkommit en signifikant skillnad för deltagarna i psykosocialt avseende.

Scheidhacker (1991) har studerat ridterapi för 16 kroniskt schizofrena patienter. Samtliga hade en mångårig sjukhusvistelse bakom sig och hade genomgått flera olika terapier. Ett för dem specialanpassat program gjordes upp innefattande elementär hästskötsel, sadling och tränsning samt ridning i skritt en gång i veckan under två månader. Scheidhacker framhåller att ridterapi för psykiskt sjuka åstadkommer kroppsligt välbefinnande som positivt påverkar själ och psyke. Den har också en jag-stärkande effekt och bidrar till självmedvetande och social kompetens.

Ätstörningar

Ridterapi har använts för patienter med diagnoserna anorexi och bulimi. Behandlingsmetoden har utvärderats i en studie av Håkanson och Hane (1998). 12 patienter med olika psykiatriska diagnoser, varav 10 med ätstörningar, red ett varierande antal gånger under fyra terminer. Därefter berättade de om sina upplevelser. Dessa berättelser kombinerades med den behandlande personalens iakttagelser. Den väsentliga förändringen som sammanställningen av berättelserna och personalens iakttagelser vittnar om, var minskad ångest, förbättrad kroppskänedom och ökad självkänsla.

Socialt behandlingsarbete

En studie inom socialt behandlingsarbete har hittats (Forsling 2001). *Flickan och hästen* är en okonventionell forskningsrapport som bygger på en unik verksamhet. Forsling var initiativtagare till ett hem för särskild tillsyn för flickor, ett så kallat §12-hem, Stall Frossarbo, som han bedrev mellan 1987 och 1999. Problem som flickorna hade med sig till behandlingshemmet var relationsstörningar, svag självkänsla och bristande identitet. Behandlingstiden varierade mellan ett och ett halvt och två år. Metoden som verksamheten byggde på var att ge flickorna en hästskötutbildning. Förutom att den skulle leda till en yrkesverksamhet var tanken att flickorna genom att lära känna hästar också skulle kunna lära känna sig själva. Forsling har den dubbla rollen som praktiker och forskare, eftersom han själv utvärderat verksamheten. Genom observationer och samtal med 47 flickor som vistats på Stall Frossarbo har Forsling visat hur flickorna gradvis börjat se hästen och tycka om den för dess egen skull samt förstå dess beroende av människor. I denna process började flickorna även tycka om sig själva. Hästen ger flickan en upplevelse av makt när hon får den att lyda. I denna makt ligger ett ansvar för att ta hand om hästen men också om sig själv. Slutsatserna är att behandlingen medfört förbättringar i form av ökad självkänsla och förmåga att ta ansvar, en ökad förmåga att samspela med andra och en kapacitet att reflektera över sig själv.

Hästens roll i förebyggande arbete

Inget vetenskapligt arbete som undersöker betydelsen av häst eller ridterapi i preventivt syfte har kunnat återfinnas. Två studier som ändå kan ha relevans är en artikel och en licentiatavhandling.

I en artikel av Glazer et al. (2004) rapporteras resultat från 5 barn i åldern 4 till 14 år som sörjer en närståendes bortgång och som deltog i ett 6 veckor långt sommarprogram med ridterapi. Forskningsfrågan gällde huruvida barnen själva, föräldrar och andra vuxna i barnens närhet ansåg att programmet hjälpte barnen i sorgprocessen och i den personliga utvecklingen. Programmet var ett komplement till en stödgrupp som fanns för sorgearbetet. Utvärderingen skedde i form av gruppsamtal och andra icke verbala aktiviteter efter ridningen, till exempel målning. Slutsatserna är att bland annat förvärvandet av ridkunskaper och ansvarstagandet för en häst bidrog till ökat självförtroende, tillit till och förbättrad kommunikation med omgivningen.

Licentiatavhandlingen är av Forsberg (2007). Arbetet svarar inte mot de kriterier jag ställt upp för att inkluderas i denna rapport. Den tas med här ändå, därför att den ger vissa indikationer om att hästumgänge skulle kunna rusta en ung flicka med mod och handlingskraft, i sin tur egenskaper som kan uppfattas som värdefulla för att förebygga psykosocial ohälsa. Studien *Att utveckla handlingskraft* handlar om ridskolan som arena för identitetsskapande processer. Syftet är att undersöka meningsskapande inom den sociala och kulturella kontext som stallmiljö och ridskola utgör. Forsberg har bland andra frågor undersökt hur praktiken i stallet ser ut, vilka som deltar i den och på vilket sätt, vilka dimensioner som är viktiga för flickornas identitetsskapande, vilka ideal, normer och krav flickorna har att förhålla sig till samt på vilket sätt flickornas position i stallet skiljer sig från deras position i skolan. Det empiriska materialet består av berättelser av kvinnor som under sin ungdomstid varit aktiva i stallet samt observationer av en grupp flickor samt uppföljande intervju med dessa. Resultaten visar att hästens inte helt ofarliga karaktär gör att flickorna tvingas bli tydliga och bestämda samt att flickornas interaktion med hästar tycka främja initiativkraft och ansvarstagande.

Sammanfattning av ridterapi och hästens roll i rehabilitering och förebyggande hälsoåtgärder

Det finns ett fåtal publicerade studier om ridterapi effekter för personer med neurologiska sjukdomar eller skador, varav de flesta rört barn med cerebral pares. För denna grupp finns det tillräckligt mycket evidens för att behandlingsformen ridterapi kan rekommenderas ur medicinsk synpunkt. De få studier (2) som återfunnits beträffande personer med multipel skleros bekräftar och förstärker varandra: ridterapi förbättrar balansförmågan, ger smärtlindring, mindre muskelspänning samt bidrar till ökad hälsorelaterad livskvalitet. Studier riktade mot personer med stroke, ryggsmärtor, schizofreni och ätstörningar vittnar, genom deltagarnas egna utsagor i kombination med behandlarens / projektledarens iakttagelser, om att individuella behandlingsmål relaterade till resp. funktionsnedsättning har uppnåtts. Ridterapi har därutöver bidragit till upplevelser av välbefinnande, livskvalitet och värdighet, fostrat mod och självtillit samt underlättat kroppskännedom och självförståelse. Det sistnämnda uppges även som ett av resultaten av en studie om unga flickor med svår social

problematik, vars behandling utgjordes av att flickorna gavs hästskötartutbildning. Denna gav även ökad förmåga att ta ansvar och bättre förmåga att samspela med andra. Även i en studie av ridterapi för personer med svår schizofrenidiagnos görs liknande resultat gällande.

Det finns inga vetenskapliga arbeten om hästens eller ridningens betydelse i förebyggande hälsoarbete. I studier som kan anknytas till denna tematik går att utläsa att tillägnet av ridkunskaper, umgänge med och skötsel av häst förmodas främja självförtroende och initiativkraft.

Hundens roll i rehabilitering

Forskningen om hundens roll i rehabilitering och prevention är även den mycket begränsad. De flesta vetenskapliga studier avser hundars *och* andra sällskapsdjurs betydelse och då hundens specifika roll inte kunnat identifieras, faller studierna utanför ramen för denna rapport.¹⁷

Ingen doktorsavhandling eller annat större vetenskapligt arbete har hittats. Redovisningen av hundens betydelse och funktion i rehabilitering nedan begränsar sig till 12 artiklar, varav ingen rör svenska förhållanden. De har sitt ursprung i USA, Kanada, Storbritannien eller Australien. En populärvetenskaplig redovisning av en svensk studie om hundens betydelse vid svår cancersjukdom finns med.

Psykosociala effekter av hundens närvaro i äldreboende

Merparten av artiklarna handlar om positiva effekter på äldre personers hälsa genom hundens närvaro på äldreboende. I en studie (Banks et al. 2007) hänvisar forskarna till en tidigare undersökning av sällskapsdjur på äldreboende som tyder på att djuren kan mildra upplevelser av ensamhet. I studien 2007 jämförs förmågan i detta avseende hos en levande hund respektive en interaktiv robothund. Resultaten tyder på att de gamla visade tillgivenhet till både den levande hunden och robothunden men denna tillgivenhet är inte korrelerad till den tidigare studiens resultat om minskad upplevelse av ensamhet. Andra studier (Kaiser et al. 2002; Luftwack-Bloom 2005) visar att bland äldre på vårdhem som fick besök av hundar förekom det en högre sinnesstämning och lägre grad av depression, än bland dem som inte fick besök av hundar.

Kardiovaskulära sjukdomar

Flera studier från 1990-talet och framåt, bland annat Friedmann (1980), har gjort gällande att hundägarskap har en skyddande effekt mot hjärt- och kärlsjukdomar. En senare studie av Friedmann och Thomas (1995) visar att hundägarskap och socialt stöd i sig underlättar överlevnad och återhämtning efter en hjärtattack.

Hundens roll vid svåra cancersjukdomar

---

¹⁷ Det finns studier av olika former av AAT, där hundar *eller* andra sällskapsdjur ingår i behandling av exempelvis barn med utvecklingsstörning, eller för att påverka patienters stressnivå som visat positiva effekter. Att hundar *och* sällskapsdjur har en allmän positiv effekt på olika målgruppers emotionella och fysiska funktioner finns också beskrivet (t.ex. Norling u.å.).

Strang (2007) har i studien ”Cancerpatienter med hund” undersökt vad hunden betytt i fråga om psykologiskt och existentiellt välbefinnande för 21 patienter med svår cancerdiagnos i avancerad palliativ hemsjukvård. Strang har djupintervjuat patienterna och i analysen urskiljs 3 övergripande kategorier, inom vilka hunden var betydelsefull: 1) psykosocialt stöd vari innefattades en kärleksfull relation, sällskap, skydd och lojalitet, 2) beröring och andra fysiska aspekter vari innefattades att dela smärta, fysisk hjälp och kroppslig tillgivenhet och beröring samt 3) kommunikation, vilket inkluderade att hunden lyssnar och förmedlar sociala kontakter. Dessutom kunde hunden motivera fysisk aktivitet. Hunden mildrade även existentiell ensamhet och dödsångest.

Hundens roll i förebyggande hälsoarbete

Ett par mindre studier visar att hundar kan förutsäga och varna för epileptiska anfall (Edney 1989 et al. 1988; Dalziel et al. 2003). Det finns även viss evidens för att hunden kan känna igen hypoglykemi hos ägaren (Lim et al. 1992; Chen 2000), innan hon/han själv noterade symtomen.

McNicholas och Collis (2000) framhåller hundens roll som katalysator för interaktion mellan människor. De hävdar att hundens roll i detta avseende inte begränsades till traditionella områden för hundpromenader, att de flesta interaktioner ägde rum mellan främlingar samt att hunden fungerade som en ”isbrytare” även för ytterligare samtal/möten utan hundens närvaro. Detta kan i sin tur främja en känsla av social integration.

I flera studier framhålls att djur, särskilt hundar, kan främja autonomi och självuppskattning och därmed mildra verkningarna av påfrestande händelser i den mänskliga tillvaron som att bli lämnad ensam efter en närståendes död eller efter en skilsmässa. Hart (1995) menar att hunden kan ge dessa positiva effekter bland annat på grund av dess hälsningsritualer, dess naturliga benägenhet för tillgivenhet, lojalitet samt för dess förmåga att visa villkorslös kärlek.

Sammanfattning av hundens roll

Vad gäller olika aspekter av hundens specifika roll för att människor skall återvinna hälsa resp. för att förebygga ohälsa finns mycket få forskningsinsatser. Merparten gäller de effekter som hundens närvaro på äldre personer i institutionsboende anses ha i form av minskad ensamhet och gladare sinnesstämning. Därutöver kan enligt ett fåtal studier hunden ha betydelse för hundägare när det gäller återhämtning efter en hjärtsjukdom. Vidare framhålls hundens betydelse för social interaktion mellan människor samt för att mildra ensamhet, mental och existentiell smärta vid livskriser.

Resultatdiskussion

Forskning om hästens respektive hundens roll i rehabilitering och i förebyggande hälsoarbete har inte attraherat forskarvärlden i nämnvärd utsträckning. Arbeten under licentiatnivå har inte ingått i resultatsammanställningen till denna rapport. Ett antal C- och D-uppsatser från det senaste decenniet vittnar dock om ett

potentiellt intresse för området.¹⁸ Det blygsamma resultatet för vetenskapliga arbeten är förvånande ur minst två aspekter.

För det första är häst- och hundunderstödd behandlingsverksamhet för en rad olika skador och sjukdomstillstånd relativt utbredd. För hästens del har, endast på svensk mark, enligt en nyligen utförd kartläggning för Jordbruksverkets räkning, ca 100 verksamheter identifierats, där ridterapi i större eller mindre utsträckning äger rum. 68 av dessa är avsedda för medicinsk behandling, 18 för social behandling och övriga för pedagogiska verksamheter (Håkanson opubl.). I vilken grad hunden införlivats i institutionella sammanhang är vanskeligare att bilda sig en uppfattning om, då den ofta omnämns som ett bland andra sällskapsdjur.¹⁹

För det andra är det förvånande att forskningsresultaten är så fåtaliga, därför att det i olika översikter talas om en mängd vetenskapliga rapporter eller i något fall till och med om ”massiv forskning” om sällskapsdjurs positiva effekter på människors hälsa.²⁰ Det är viktigt att framhålla att den forskning som utförts, i huvudsak gäller sällskapsdjuren i allmänhet förmodade hälsofrämjande effekter, inte specifikt hästens eller hundens. Det är notoriskt svårt att hitta forskningsresultat, som gäller enbart hund. Flera studier gäller inte heller hundar i institutionell vård utan hundens betydelse för ägaren vid vissa sjukdomstillstånd. Även om hästen kan vara både riddjur och sällskapsdjur är dess roll är givetvis lättare att urskilja, då den inte som hunden ofta gör vistas under samma tak som människor.

De studier jag redovisat i sammanställningen är visserligen få men de påvisar gynnsamma effekter av olika slag av hästens och hundens terapeutiska roll. Studierna som rör ridterapi har företagits från olika vetenskapliga synsätt och därmed skilda metodologiska utgångspunkter. De som rör barn med cerebral pares och vuxna med ryggmärgsskada hör disciplinärt sett hemma inom det medicinska kunskapsfältet. Det gör även studierna av ridterapi för vuxna med multipel skleros. Generellt sett är det vanskligt att mäta behandlingsresultat vid progredierande sjukdomar som till exempel multipel skleros, särskilt som symptombilden i hög grad varierar individuellt. Ändå har MS med alla olika neurologiska symptom kallats för en modellsjukdom för ridterapi (Trættemberg

---

¹⁸ Från sjukgymnastutbildningarnas C- och D-nivå finns undersökningar om effekterna efter ridterapi hos bland annat personer med stroke, multiple skleros och morbus parkinson. Dessa studier pekar på att ridterapi kan ha positiv effekt på gångförmåga, balans, behandlingsmotivation, upplevd livskvalitet med mera (bland annat Silokangas och Sönnerrfors 1998; Åhlund och Kjellberg 1996). Det finns vidare uppsatser om ridterapiens relevans inom psykosocialt arbete och inom psykiatri (bland annat Jönsson 2004; Broström och Holtz 2006; Forsberg 2002). Dessa visar på att samspelet mellan häst och människa förbättrar självkänslan, ökar förmågan till ansvarstagande och självreflektion samt bidrar till upplevelse av livsmening. Dessa uppsatser förstärker tidigare forskningsresultat. I fråga om hunden finns en uppsats i psykologi om hundägarens personliga vinst av att ha hund, vilken visar att hunden tillfredsställer flera grundläggande mänskliga behov (Löwdahl 2006). I detta fall kan man tala om en ansats till teoribildning om kopplingen mellan hund och mänskligt välbefinnande. En översiktlig beskrivning av hur rehabilitering med djurs hjälp kan ske inom olika områden såsom barn, sjukvård, äldreomsorg, på fångelser och med hjälp av hästar ges av Philipsson et al. 2008).

¹⁹ Se fotnot 4.

²⁰ Norling (u.å.); Manimalis 2005; Håkanson 2007; Beck-Friis et al. 2007.

2006). Detta kan ha medicinska förklaringar som till exempel att ridningens spasmreducerande effekter förbättrar gångförmågan. Det kan emellertid också bero på individuella upplevelser av förhöjd livskvalitet med hjälp av en rehabiliteringsform utanför den vanliga sjukgymnastiska institutionella miljön (Hammer et al. 2004). Ett liknande resonemang kan föras i fråga om ridterapi och stroke. Strokedrabbade personer som rider som ett led i sin rehabilitering har uppnått individuella rehabiliteringsmål om förbättrad gångförmåga, rörlighet och balans. Samtidigt har dessa personer upplevt ett ökat välbefinnande och upplevt större möjligheter att leva ett värdigt liv. I någon mån gäller detta även för studien om ryggsmärter. Således hör fynden i de två sistnämnda studierna, liksom de som rör psykosociala problem, hemma inom de humanistiska och samhälls- och beteendevetenskapliga kunskapsområdena. De refererar till teorier om det mänskligt goda, om människors strävanden och måluppfyllelse, om välbefinnande och livskvalitet samt till psykologiska teorier om personlighetsutveckling.

Vid flera tillstånd efter skador och sjukdomar – bland annat vid stroke – har den drabbade personen ett kontinuerligt, ibland ett livslångt behov av tränings-/rehabiliteringsinsatser. Forskningen svarar inte på vad som händer med dessa personer en tid efter det att de fått till exempel ridterapi som rehabiliteringsinsats.

De studier där hundens terapeutiska roll redovisas, har i fokus både medicinska, psykosociala och existentiella faktorer. Det verkar, precis som i studier beträffande hästen, vara svårt att isolera fysiologiska, mätbara effekter av hundens vårdande insatser från mentala välbefinnandeffekter.

Slutsatser

Det vetenskapliga underlaget för att bedöma effekter av ridterapi och hunden som terapeutisk resurs är litet. Utifrån de insatser som gjorts går följande ändå att fastslå. I rehabiliteringsbegreppet ligger att människors hälsoproblem inte enbart skall ses ur medicinska aspekter, att insatser måste bedömas av individen själv samt att den enskildes medverkan är nödvändig (se s. 5 i denna rapport). Resultaten från de genomgångna studierna visar att vad som räknas som ”effekter” måste ses i vid mening. När effekter av ridterapi och användning av hund i vård och behandlingsarbete bedöms, bör empiri från kliniska studier baserade på medicinsk vetenskap beaktas parallellt med sådana studier som utforskar människors egna erfarenheter. Så ökar förutsättningarna att nå rehabiliteringens mål: att öka människors livskvalitet och förbättra deras möjligheter att fungera självständigt i samhällslivet.

Önskvärd kunskapstillväxt – förslag till fortsatt forskning

Genomgången av det forskningsbaserade kunskapsläget om relationen mellan hästens och hundens medarbetarskap i vården och människors hälsa ger upphov till (delvis) nya – och olika slags – undersökningsfrågor.

I framtida forskning är det angeläget att uppmärksamma hästen och hunden som medarbetare i rehabilitering och i preventiva åtgärder för de stora folksjukdomarna, bland annat stroke, hjärt- och kärlsjukdomar och diabetes. Det är även av stor vikt att identifiera om dessa djur kan främja gynnsamma villkor för barns och ungdomars hälsoutveckling.

I detta avsnitt ger jag några skäl till varför det är önskvärt att utvidga kunskapen om djurs medverkan och ger förslag till framtida forskning. Jag

urskiljer fyra olika slag av forskningsinsatser: 1) kartlägningsstudier 2) utvärderingsinsatser 3) begreppsutveckling och 4) frågor som rör relationen mellan människa och häst respektive hund.

Idag betonas alltmer att individen har ett eget ansvar för sin hälsa och sin vård. Det individuella perspektivet i rehabiliteringsbegreppet framhålls i studier av hälsobefrämjande åtgärder för personer med olika slag av funktionsnedsättningar (Rimmer 1999; 2004): tonvikten bör ligga på att ge människor möjligheter att själva ansvara för sin hälsa. Det är samma tankegångar som ligger bakom den så kallade metoden att skriva ut fysisk aktivitet ut på recept (FaR). I en nyligen framlagd avhandling har denna utvärderats (Kallings 2008). Kallings framhåller att förskrivningen bygger på att läkare och patient kommer fram till vad som passar den enskilde bäst. Hon menar vidare att det finns en potential i FaR, att detta kan bli ett verksamt medel i sjukdomsbehandling och för att förebygga ohälsa. Det har höjts röster för att FaR-aktiviteter skall subventioneras av landstingen. Om dessa röster får gehör, torde flera parter gynnas av att det finns utvärdering av otraditionella behandlingsformer som ridterapi och hundbaserad terapi. Det talar för att det bör finnas ett varierat utbud av olika aktiviteter.

Det är inte självklart att det befintliga utbudet av träningsanläggningar och aktiviteter i samhället är tillgängliga för personer med funktionshinder efter en skada eller sjukdom. Rimmer tar i sina studier upp svårigheter som fysisk tillgänglighet, omgivningens attityder, ekonomiska hinder, otillräcklig kunskap hos ledare och tränare med mera. Rimmers slutsats är att professionerna inom rehabilitering bör utöka sin service till att även stödja verksamheter utanför rehabiliteringens område. Vad vet vi idag om tillgänglighet till otraditionella träningsformer och om kompetens att bedriva sådana?

Kartlägningsstudier

Till folksjukdomarna hör sjukdomar i nervsystemet, vilka är en av de viktigaste orsakerna till invaliditet och funktionsnedsättning. Tre stora sjukdomsgrupper är stroke, multipel skleros och traumatisk hjärnskada (von Shreeb 2008). För personer med de två förstnämnda av dessa tre diagnoser har ridterapi visat sig vara en behandlingsform med gynnsamma effekter. En angelägen uppgift är därför att undersöka de ekonomiska och vårdpolitiska möjligheterna att använda ridterapi inom neurologisk rehabilitering liksom även möjligheterna till ridning som friskvård. En del av de personer som önskar fortsätta att rida efter det att ridterapi som rehabiliteringsinsats är avslutad, kan delta i det ordinarie utbudet på ridanläggningarna, medan andra behöver ett visst stöd, till exempel ekonomiskt och personellt. Det väcker olika frågor: När anses man färdigrehabiliterad? Och vad händer sedan? Vem ansvarar för individens möjlighet till hälsofrämjande aktiviteter?

Mera specifikt kan relevanta data samlas in för en diskussion om ridterapins ekonomiska förutsättningar, faktiska och praktiska tillgänglighet samt dess vårdetiska motivering. Undersökningsfrågorna utgår från att individens perspektiv balanseras med samhällsnytta:

- Hur ser dagsläget ut för tillgången till ridterapi inom neurologisk rehabilitering?
- Vad finns det för möjligheter respektive hinder att ordinera ridterapi ur beslutsfattares och vårdgivares perspektiv?

- Hur ser möjligheterna att bedriva ridterapi ut på anläggningar i Sverige?
- Hur ser förutsättningarna för övergång från ridterapi till ridning som friskvård ut?
- Hur kan ett mellansteg från ridterapi till ridning som friskvård utformas?
- Vilka är de faktiska kostnaderna för ridterapi för patienten, samhället och ridanläggningen?
- Vilka är – ur samhällsekonomiskt respektive individperspektiv – de eventuella vinsterna av utökad tillgänglighet av ridterapi för personer med neurologisk funktionspåverkan?²¹

Bearbetning av dessa frågeställningar kan ge underlag till olika scenarier för ridterapi i samband med neurologisk rehabilitering samt för ridning som friskvård i syfte att vidmakthålla ridterapiens positiva effekter. Kartlägningsstudier av detta slag kan givetvis genomföras med andra funktionsnedsättningar i fokus på någon eller några av de många anläggningar där ridterapi bedrivs (Håkanson opubl.).

En annan typ av kartlägningsstudie utgår från ett folkhälsoperspektiv. Det har konstaterats att sällskapsdjur har en allmänt positiv effekt på olika målgruppers emotionella och fysiska hälsa. Emellertid saknas både nationellt och internationellt studier baserade på en normalbefolkning, det vill säga sådana som inte är riktade mot en specifik målgrupp som äldre eller personer med specifika funktionshinder eller sjukdomar, om hur dels hundar dels ”vanlig” ridning (motions-/fritidsridning) påverkar människors hälsa och välbefinnande. Det vore intressant med en kartläggning av hur personer som har hund respektive personer som rider som hobby upplever sin hälsa och livskvalitet i jämförelse med dem som inte har hund resp. inte rider. Sådana studier skulle vara angelägna ur ett folkhälsoperspektiv i förebyggande arbete mot övervikt, psykisk ohälsa och andra folkhälsosjukdomar. Frågor som skulle kunna undersökas i sådana projekt är upplevda hälsa, livskvalitet och välbefinnande, livsstilsmonster samt känslan av sammanhang (KASAM).²²

Utvärderingsinsatser

För att vidga underlaget för beslutsfattare, vårdgivares och patienters ställningstagande till häst och hund i rehabilitering och preventiva åtgärder behövs utvärderingsinsatser. Dessa bör företas från olika perspektiv, den behandlades och de behandlande professionernas. I detta slag av utvärdering bör enligt min mening analyser i olika kategorier göras:

- Insatser: en beskrivning och analys av metoden, dess specifika förutsättningar och hundens/hästens särskilda roll.
- Process: hur gick rehabiliteringsinsatsen till?
- Effekter: vilka effekter i fysiskt, kognitivt och psykosocialt hänseende kunde iakttas?
- Effektivitet: hur förhåller sig dessa effekter till andra för målgruppen tillgängliga rehabiliteringsmetoder?
- Mål: hur relaterade insatsen till enskilda personers individuella mål och till professionella överväganden?

²¹ Frågeställningarna återgivna efter en projektskiss av Silfverberg och Tillberg (opubl.)

²² Planer på en sådan studie beträffande hund beskrivs av Müllersdorf (opubl.). KASAM-begreppet skapades 1991 av sociologen Aaron Antonovsky för att beskriva människors strävan efter att göra tillvaron begriplig, hanterlig och meningsfull.

- Orsaker: har något vid sidan av insatsen påverkat resultatet?
- Betydelse: har insatsen främjat den enskildes förmåga att vara aktiv och förverkliga för henne/honom vitala mål?
- Den terapeutiska relationens betydelse: dynamiken i förhållandet mellan patient och hund / häst (och hundförare/ridterapeut) samt mellan patient och behandlande professioner.

Vad gäller hundens roll i strokerehabilitering erbjuder projektet ”Hund i vården” möjligheter till olika slag av utfallsstudier.²³ En operativ plan för det första projektet av denna art i Sverige (med största sannolikhet det första i Europa) utarbetas för närvarande vid Ersta sjukhus neurologiska klinik. Enligt planen skall en utbildad hundförare arbeta tillsammans med strokedrabbade personer och tre professioner, sjukgymnast, arbetsterapeut och logoped.²⁴

Andra utvärderingsinsatser kunde ha gynnsamma villkor för barns och ungdomars hälsosamma utveckling i fokus och exempelvis inriktas på någon av de verksamheter för vilka Anders Gernandts minnesfond ställt hästar till förfogande.²⁵ Vid en av dessa används hästen i behandlingen av unga flickor som varit utsatta för sexuella övergrepp.²⁶ Hästen är terapeut, anknytningsobjekt, överföringsobjekt, coach och vän. Praktiskt och pedagogiskt genomsyras behandlingsverksamheten av hästen. En utvärdering av metoder och hästens specifika bidrag vore intressant, eftersom hästen här används på ett hittills oprövat sätt och därför att unga flickor med detta slags problematik är en i vården förbisedd målgrupp.

Utvärderingsinsatser som också har gynnsamma villkor för barn och ungdomar i fokus kunde vara av prospektivt slag. Ridsport är den efter fotboll största ungdomsidrotten i Sverige. Regeringen har avsatt medel för ”Idrottslyftet – mer och fler”, en satsning som syftar till att under fyra år via idrottsrörelsen få barn och ungdomar att idrotta och att få fler att stanna kvar inom idrotten högre upp i åldrarna. Särskilt stöd ges till föreningar som samverkar med skolan. Majoriteten av ungdomar som rider är flickor. Deras sport- och fritidsintressen har inte nämnvärt uppmärksammats i forskningen. Just när det gäller flickors förhållande till hästar, börjar det komma viss teoribildning om identitetsskapande, makt och ansvarstagande (Forsberg 2007; Nikku 2005). Det vore intressant med en prospektiv utvärdering av några av Ridsportförbundets aktiviteter i ”Idrottslyftet” med utgångspunkt från sådan teoribildning.

Begreppsutveckling

Som nämndes under rubriken ”Centrala begrepp” (s. 5 f.) finns det ingen etablerad begreppsapparat att hänvisa till för de vårdformer där djur medverkar.

²³ Projektet startades i februari 2008 av föreningen *Hälsans natur* med målet att vårdhundsteam skall kunna användas för människor med demens och i rehabilitering av personer som drabbats av stroke eller har andra förvärvade hjärnsador/sjukdomar. Projektet stöds av Allmänna Arvsfonden, se www.halsansnatur.se

²⁴ ”Hund i rehabilitering på Erstagårdskliniken”, projektbeskrivning, Ersta diakoni (2008).

²⁵ Anders Gernandts Minnesfond köper in hästar som sedan lånas ut till bland annat behandlingshem för unga kvinnor med missbruksproblem.

²⁶ Marsta Gård utanför Stockholm.

En klarläggning av de begrepp olika aktiviteter refererar till torde underlätta en diskussion mellan olika discipliner om forskningssatsningar.

När exempelvis en medarbetare tar med sin hund till en vårdinstitution, torde det inte tarva andra överväganden än vad normal hänsyn bjuder (förekomst av rädsla, allergi etc. hos patienter och kolleger). Om hunden däremot har en speciell uppgift relaterad till mål och syften med behandlingen – hur skall denna benämnas? Hundbaserad terapi? Hundunderstödd terapi? Behandling med hjälp av hund? Hunden som terapeut? Den från engelska språket överförda benämningen djurassisterad terapi (animal assisted therapy) är alldeles för vid, eftersom den varken uppger vilket djur det är frågan om eller vad detta djurs uppgift är. Inte heller i fråga om hästen i rehabilitering finns konsensus om adekvata begrepp.

En forskningsuppgift kunde bestå i att initiera en kvalificerad diskussion om relevanta begrepp. En sådan uppgift måste baseras på en rad överväganden om olika djurslags roll och funktion och om skilda discipliners begreppsanvändning och alternativa tolkningar av området djur och människors hälsa.

Relationen människa – djur

I litteratur där positiva resultat av att införliva sällskapsdjurdjur i vården diskuteras, har hästen och hunden i huvudsak ett instrumentellt värde: den är till för att bidra till människans hälsa, hennes välbefinnande och livskvalitet. Djuret kan hjälpa till att förebygga sjukdomar, i vissa fall varna för särskilda sjukdomsuttringar och det medverkar till att göra oss friska. Som flera studier vittnar om, kan hästen eller hunden medverka till upplevelser av värdighet och handlingskraft. Den kan också hjälpa oss att förstå oss själva och att förverkliga vår potential som etiska subjekt: den anses utveckla vår förmåga att visa omsorg och ansvarstagande samt att relatera till andra människor. Djuret har alltså en krävande uppgift. Det löser givetvis inte uppgiften på egen hand. Det som sker, växer fram mellan hunden eller hästen och människan i ett samspel, ett givande och tagande. Förhållandet är oftast allt annat än jämlikt, men det bygger på ömsesidighet och kommunikation.

Detta faktum parat med den historiska kontinuiteten i fråga om banden mellan människa och häst respektive hund, talar snarare för att dessa djur är människans kompanjon snarare än hennes sällskapsdjur, terapidjur eller något annat slags djur utan eget värde. Den djuriska parten i kompanjonskapet är emellertid, och skall så förbli, i sin kreaturliga position. Hur mycket vi än vänslas med hästen eller hunden och får ett empatiskt gensvar, och hur mycket den än förstår vad vi vill kommunicera med den, är den inte en av oss i den mänskliga gemenskapen. Hästen eller hunden är den radikalt Andre. Människans etiska uppgift är att se och erkänna denna annanhet. Det fordrar att vi inte förmänskligar den eller projicerar svikna förhoppningar på den och betraktar till exempel hunden som ett ”pälsklätt barn”. Att se en hund som ett barn med päls, förnedrar redan på det metaforiska planet både barn och hund (Haraway 2005). Ingenera blir sedd i sin egen rätt. Ett erkännande av djuret som den Andre är uppfordrande för vår inlevelseförmåga och fantasi. Vem är denne Andre? Vilka behov har denna varelse? Hur främjar jag denne Andres välbefinnande? Ett rimligt antagande är att en djupgående reflektion över dylika frågor ger en ny öppning för hur vi förstår oss själva.

Frågan om vem denne Andre är kan inte uttömmande besvaras av någon enskild disciplin. Däremot vore det intressant med forskningsinsatser tvärs över ämnesgränser för att etablera något slags begrepp för hur vi ser på hästens och hundens egenart. Vilka komponenter bör ingå i ett sådant begrepp och i vilket inbördes förhållande står dessa komponenter i? Här kan man lära av filosofer och teologer som gjort sådana överväganden i försök att etablera ett människosynsbegrepp.

Teoribildning om vad djurets radikala annanhet innebär för relationen mellan människa och djur kan hämta näring ur det slags kartlägningsstudier som nämnts ovan. Dessa kan också relateras till och jämföras med uppfattningar hos det fåtal filosofer som vänt sin blick mot andra biologiska varelser än människan och som problematiserat den hegemoniska människa-djurrelationen (i första hand Haraway 2005; Lévinas och Derrida). Vidare finns det anledning att knyta an till de jämförelser som gjorts av hälso- och välbefinnandebegreppen i djurens resp. människornas värld (Nordenfelt 2006; Algers et al. 2008).

Sammanfattning av förslagen till fortsatt forskning

Morgondagens forskning behöver inriktas på att

- 5) kartlägga möjligheter och hinder för att ordinera otraditionella behandlingsformer med häst och hund som medarbetare samt ur ett folkhälso- och förebyggande perspektiv kartlägga hur hundägarskap och hobbyridning påverkar människors hälsa
- 6) mångsidigt och flerperspektiviskt utvärdera hundens och hästens betydelse och funktion i rehabiliteringsverksamheter inriktade på någon eller några av de stora folksjukdomarna samt prospektivt uttala sig om hästens möjliga roll i unga flickors identitetsskapande
- 7) initiera en kvalificerad diskussion om användbara begrepp, då djur medverkar i behandlingsverksamhet
- 8) fördjupa förståelsen för hästen och hunden som den radikalt Andre och resonera om vad denna annanhet innebär för människans förståelse av sig själv, hennes ansvar och personliga resurser.

I förslagen ovan förutsätts en växelverkan mellan empiriska studier och begreppslig och teoretisk bearbetning. Vidare är det önskvärt med metodologisk pluralism och samverkan mellan olika forskningstraditioner: medicinska, filosofiska, teologiska och etologiska.

Referenser

- Algers**, Bo et al. (red. 2008). *Djuren är väl också människor. En antologi om hälsa och välbefinnande i djurens och människornas värld*. Skara: Sveriges lantbruksuniversitet. Institutionen för husdjurens miljö och hälsa.
- All**, Anita C. et al. "Animals, Horseback Riding, and Implications for Rehabilitation Therapy" i *Journal of Rehabilitation*, July/August/September 1999.
- Antonovsky**, Aaron (1991). *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur och kultur.
- Banks** et al. "Animal-Assisted Therapy and Loneliness in Nursing Homes: Use of Robotic versus Living Dogs" i *Journal of the American Medical Directors Association*. Vol. 9. Iss. 3. Mars 2008. s. 173–177.

- Beck-Friis**, Barbro, et al. (2007). *Hundens betydelse i vården. Erfarenheter och praktiska råd*. Stockholm: Gothia.
- Benda**, W. et al (2003). "Improvements in Muscle Symmetry in Children with Cerebral Palsy After Equine-Assisted Therapy (Hippotherapy)". *The Journal of Alternative and Complementary Medicine*. Vol.9, no.6. s. 817–825.
- Broström**, Elisabeth och Holtz, Therese (2006). *Ridterapi. Hästunderstödd behandling inom psykiatrin*. Stockholm: Stockholms universitet. Institutionen för socialt arbete. Socialhögskolan.
- Bizub**, Anne, L. et al. (2003). "It's Like Being in Another World": Demonstrating the Benefits of Therapeutic Horseback Riding for Individuals with Psychiatric Disability" i *Psychiatric Rehabilitation Journal*. Spring 2003. Vol. 26. nr 4.
- Cheng**, Rong-Ju et al. (2004). "The Effectiveness of Therapeutic Horseback Riding in Children with Spastic Cerebral palsy" i *Adapted Physical Activity Quarterly*. April 2004. Vol. 21. Issue 2. s. 103–121.
- Dalziel**, D.J. et a. (2003). „Seizure-alert Dogs. A Review and Preliminary Study" i *Seizure*. 12. s. 115-120.
- Debuse**, D. et al (2005). "An exploration of German and British Physiotherapists' Views on the Effects of Hippotherapy and their Measurement". *Physiotherapy Theory and Practice*. Vol.21, no. 4. s. 219–242.
- Edney**, A.T.B. (1991). "Dogs as Predictors of human Epilepsy" i *Veterinary Record*. 1991 121 s. 251.
- Ersta diakoni (2008). "Hund i rehabilitering på Erstagårdskliniken". Projektbeskrivning. Stockholm: Ersta Diakoni.
- Forsberg**, Karl-Anton (2002). *Patienters erfarenheter av "rehabilitering till häst" i psykiatrisk vård*. Umeå: Umeå universitet. Institutionen för omvårdnad.
- Forsberg**, Lena (2007). *Att utveckla handlingskraft. Om flickors identitetskapande processer i stallet*. Luleå: Luleå tekniska universitet. Institutionen för pedagogik och lärande.
- Forsling**, Sven (2001). *Flickan och hästen. Bilder från ett hem för särskild tillsyn*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse. Rapport nr 2/01.
- Föreningen Hälsans natur. Projekt "Hund i vården". www.halsansnatur.se.
- Glazer**, Hilda, R. et al. (2004). "The Impact of Hippotherapy on Grieving Children" i *Journal of Hospice and Palliative Nursing*. Vol. 6. No. 3. July–September 2004.
- Hammer** et al. (2005). "Evaluation of Therapeutic Riding/Hippotherapy. A Single-subject Experimental Design Study Replicated in Eleven Patients with Multiple Sclerosis." *Physiotherapy. Theory and Practice*. 2005. Jan-Mar;21(1):51 –77.
- Haraway**, Donna (2005). *The Companion Species Manifesto. Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- Hart** (1995). "Dogs as Human Companions. A review of the Relationship" i Serpell (red.) *The Domestic Dogs. Its Evolution, Behaviour and Interaction with people*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Håkanson**, Margareta (2007). *Djur och människors hälsa. Sammanfattning av tre fokusgrupper om praxis, utbildning och forskning*. Skara: Sveriges Lantbruksuniversitet. Institutionen för husdjurens miljö och hälsa. Rapport 15.
- Håkanson**, Margareta (2008). *Equine Assisted Therapy in Physiotherapy*. Göteborg: Institute of Medicine at Sahlgrenska Academy. University of Gothenburg.
- Håkanson**, Margareta och Hane, Monika (1998). "Kroppskännedom till häst – utforskande partnerskap i behandling och utvärdering" i Håkanson (2008).

- Jönsson, Liselott** (2004). *Hästen – ett alternativ inom psykosocialt behandlingsarbete*. Stockholm: Stockholms universitet. Institutionen för socialt arbete. Socialhögskolan.
- Kaiser, L. et al.** (2002). "A Dog and a 'Happy Person' Visit Home Residents" i *Western Journal of Nursing Research*. Vol. 24.No.6. s. 671–683.
- Kallings, Lena** (2008). *Physical Activity on Prescription. Studies on Physical Activity level Adherence and Cardiovascular Risk Factors*. Stockholm: Karolinska Institutet. Institutionen för neurobiologi, vårdvetenskap och samhälle.
- Lechner, H.E. et al.** (2003), "The short- term Effect of Hippotherapy on Spasticity in Patients with Spinal Cord Injury" i *Spinal Cord*. Vol. 41. s.502–505.
- MacKay-Lyons, K. et al.** (1988). "Effects of Therapeutic Riding on Patients with Multiple Sclerosis. A Preliminary Trial" i *Physiotherapy Canada* 40: 104 – 9.
- McNicholas, J. och Collis, G.M.** (2000). "Dogs as catalysts for Social Interactions. Robustness of the Effect." *British Journal of Psychology*. 91. s. 61 –70.
- Lutwack-Bloom, P. et al.** (2005). "Effects of Pets Versus People Visits with Nursing Home Residents" i *Journal of Gerontological Social Work*. 44 (3/4). s. 139–159.
- Löwdahl, Viveka** (2006). "Det ger en sådan positiv känsla, att någon visar en sådan glädje och omsorg om en ...". *En kartläggning av hundägarens personliga vinst av att ha hund*. Psykologexamensarbete. Stockholm: Stockholms universitet. Psykologiska institutionen.
- Manimalis** (2005). *Manimalisrapporten*. Stockholm: Manimalis.
- Müllersdorf, Maria** (2008). *Upplevelse av hälsa och livskvalitet hos personer som har sällskapsdjur i Sverige med fokus på hund*. Forskningsplan. Opubl. Nationella Stiftelsen för hästhållningens främjande (2006). *Hästen i politiken betyder mer än du tror*. Stockholm.
- Nikku, Nina** (2005). "Stallkulturen som arena för flickors identitetsskapande." i *Sociologisk Forskning*. Nr 4 2005. s. 29-34.
- Nordenfelt, L.** (2001). *Health, Science, and Ordinary Language*. Amsterdam: Rodopi publishers.
- Nordenfelt, L.** (2006). *Animal and Human Health and Welfare. A Comparative Philosophical Analysis*. Cambridge MA: Cabi.
- Philipsson, Emma et al.** (2008). *Rehabilitering av människor med hjälp av djur*. Skara: Sveriges Lantbruksuniversitet. Institutionen för husdjurens miljö och hälsa.
- Rimmer, J.H.** (1999). "Health Promotion for People With Disabilities: The Emerging Paradigm Shift From Disability Prevention to Prevention of Secondary Conditions". *Physical Therapy*, vol.79. No.5. s. 495 – 502.
- Rimmer, J.H. et al** (2004). "Physical Activity Participation Among Persons with Disabilities, Barriers and Facilitators" i *American Journal of Preventive Medicine*, vol. 26. No.5. s. 419– 425.
- Scheidhacker, M. et al.** (1991). "Die Wirksamkeit des therapeutischen Reitens bei der Behandlung chronisch schizophrener Patienten. Experimentelle Ergebnisse und klinische Erfahrungen" i *Der Nervenarzt* 1991:62. s. 283-287.
- Silfverberg, Gunilla och Tillberg, Pia** (2008). "Hästen som terapeutiskt verktyg" i *Rehabilitering en etisk utmaning för vården* (red. G. Silfverberg). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Silfverberg, Gunilla och Tillberg, Pia.**"Ridterapi – fakta och framtid". Forskningsplan. Opubl.
- Sterba, J.A. et al.** (2002). "Horseback Riding in Children with Cerebral Palsy.

Effect on Gross Motor Function” i *Developmental Medicine & Child Neurology*. 44. s. 301–308.

Sterba, John, A. (2007). ”Does Horseback Riding Therapy or Therapist Directed Hippotherapy Rehabilitate Children with Cerebral Palsy?” i *Developmental Medicine & Child Neurology*. 49. s. 68–73

Strang, Peter (2007). Hundens betydelse vid svår cancersjukdom i Beck-Friis et al. (2007). *Hundens betydelse i vården*.

Trøttestad, Ellen (2006). *Ridning som rehabilitering*. Oslo: Akilles.

von Schreeb, Beth (2008). ”Neurologisk rehabilitering – en vårdetisk utmaning ” i (red. G. Silfverberg). *Rehabilitering – en etisk utmaning för vården*.

Bilaga

Sökning har skett i följande databaser:

Academic Search Elite, CINAHL, Cochrane Library; DIVA, MEDLINE

Nyckelord som med engelskspråkiga motsvarigheter i sökningen kombinerats för rapportens syften: häst, rehabilitering, hälsa, hund och rehabilitering, ridterapi, terapi med hund, djurassisterad terapi, preventiv medicin och häst, preventiv medicin och hund